

Herman Höftenlezing Jeroen Dijsselbloem

Almelo, 25 januari 2016 - Gesproken woord geldt

Is er een toekomst voor het Europees sociaal model?

Goedenavond dames en heren, in het bijzonder mevrouw Höften en kinderen Höften.

De organisatie van deze lezing is erin geslaagd de afgelopen jaren bijzondere sprekers te verzamelen voor een speech ter nagedachtenis aan Herman Höften.

Ik sta hier dan ook in wat inmiddels een traditie genoemd mag worden met sprekers als Diederik Samsom, Lodewijk Asscher en Gerdi Verbeet.

Dank voor de eer om aan dat rijtje toegevoegd te mogen worden.

Vooraf heb ik gevraagd of er nog bijzondere dingen van mij gevraagd werden voor deze lezing.

Het antwoord was: 'het mag over alles gaan, maar zorg dat het begrijpelijk is voor iedereen, want dat is wat Herman deed: politiek dichtbij de mensen brengen.'

Ik zal een poging doen.

Ik wil met u praten over de toekomst van onze sociale verzorgingstaat. Niet zozeer alleen in Nederland, deze keer, maar in Europa. Het unieke sociaal model dat Europese landen na de oorlog hebben ontwikkeld. Hoe ziet dat eruit in de toekomst?

U kent ongetwijfeld de Amerikaanse droom.
'Van krantenjongen tot krantenmagnaat'.
Of als je maar hard genoeg werkt kun je het maken.
Maar bestaat er ook zoiets als de Europese droom?
En zo ja, is er een toekomst voor die droom?

Amerikaanse droom

Die befaamde Amerikaanse droom vond zijn oorsprong
in de Onafhankelijkheidsverklaring

van 4 juli 1776. Al in die verklaring zat de droom vervat:

“(..) that all men are created equal, (...) with certain
unalienable Rights, that among these are Life, Liberty
and the pursuit of Happiness.”

(Een document van bijna 250 jaar oud...)

Ieder mens heeft het recht op een mooi leven in vrijheid
en het nastreven van zijn geluk.

James Truslow Adams is de eerste die de term
American Dream gebruikte in zijn boek *The Epic of
America* uit 1931.

Het is volgens hem geen droom over hogere salarissen
en mooiere auto's, maar een droom over het Sociaal
contract.

Hij beschrijft de VS als een land waarin het leven beter,
rijker en voller is voor iedereen met kansen voor elk naar
talent en prestatie.

Hard werken en talent moeten beloond worden,
onafhankelijk van iemands achtergrond.

Zo gezegd zou het zo door een sociaaldemocraat bedacht kunnen zijn.

Maar er is ook een máár.

Tegenover de oneindige kansen en grote bergen voor wie het lukt staat de harde realiteit voor de achterblijvers.

Hoe ziet de praktijk van “the dream” eruit?

- Alles is gericht op het stimuleren van talent: het beste onderwijs voor de grootste talenten, de beste sportaccommodaties voor de grootste toekomstige atleten en volop vrijheid voor ondernemerschap.
- Daarom een kleine verzorgingsstaat: je krijgt niets cadeau en alleen voor de allerarmsten is er hulp.
- Open grenzen zijn mogelijk, want de kosten zijn beperkt en wellicht zit er een toptalent tussen.
- Weinig inmenging van politiek in bedrijfsleven

Het succes van de Amerikaanse droom mag er zijn.

De VS is het rijkste en machtigste land ter wereld.

De beste universiteiten in de wereld staan er.

En talenten over de hele wereld hebben maar één beloofd land.

Het is niet voor niks dat bedrijven als Google, Apple, Tesla, Uber en Facebook uit de VS komen.

Europese droom

En toch hebben we er in Europa – met name na de Tweede wereldoorlog – een ander alternatief naast gezet.

Dat brengt me uiteindelijk bij die andere droom: de Europese droom.

Bestaat hij echt?

Er zijn wezenlijke verschillen tussen hoe de VS en Europa functioneren.

De overheid is groter. We organiseren meer zekerheid in collectieve stelsels.

De kwaliteit van leven wordt vaak hoger beoordeeld.

Er is minder armoede.

En dus: als je zwanger wordt heb je betaald verlof, er zijn verplichte zorgverzekeringen en er is een relatief hoog minimumloon.

Maar wat is dan die Europese droom?

Ook in Europa geldt dat afkomst niet bepalend mag zijn voor je toekomst.

Maar er is een groter geloof dat je dat samen voor elkaar moet krijgen.

En de verschillen dus niet te groot moeten zijn.

In het kort: de kwaliteit van leven (ook die van een ander) en gemeenschapszin zijn belangrijker dan de eigen, individuele rijkdom.

Hoe ziet die droom eruit in de praktijk?

- Als het tegenzit in het leven moet er een overheid zijn die je steunt. Het kan immers iedereen overkomen en er is dus óók sprake van een eigenbelang.
- Anders dan in de VS zijn er genereuze publieke verzekeringen tegen bijvoorbeeld werkloosheid en arbeidsongeschiktheid.
- Kwaliteit van leven wordt hoger geacht dan welvaart. Daarmee is er een grotere aandacht voor bedreigingen die raken aan het bestaan van mensen zoals klimaatverandering en mensenrechten.
- Gemeenschapszin in combinatie met een verzorgingsstaat betekent dat je minder immigratie toe kunt staan en beter op je grenzen moet letten. Immers het organiseren van solidariteit in een collectief stelsel vergt dat je afbakt wie daarin meebetaalt en wie wanneer kan meeprofiteren.

Het is duidelijk dat de modellen in de VS en Europa van elkaar verschillen. Dat uit zich met name in de rol van de overheid met name op het gebied van de arbeidsmarkt en sociale zekerheid.

Alle Europese landen wijken hierin af van de VS. Maar onderling zijn er ook nog de nodige verschillen, zo laat onderzoek van de denktank Bruegel zien.

Er zijn grofweg 4 modellen in Europa: Scandinavisch, Mediterraan, Angelsaksisch en Continentaal.

Het Scandinavisch model beslaat de landen Denemarken, Finland en Zweden. Ze hebben de hoogste niveaus van sociale zekerheidsuitgaven. Verder worden ze gekenmerkt door uitkeringen voor niet-werkenden, zoals een bijstand. Er wordt uitgebreid gestuurd in de arbeidsmarkt via fiscale weg via belastingkortingen en loonkostensubsidies. Relatief sterke vakbonden zorgen voor een gematigd loongebouw. Tot slot, de overheid grijpt maar mondjesmaat in in de concurrentie tussen bedrijven. Voor de Angelsaksische landen (Ierland en VK) geldt dat er uitgebreide voorzieningen zijn voor als het echt niet anders kan. Arbeidsmarktregulering is beperkt en uitkeringen zijn laag en aan strikte voorwaarden verbonden. Arbeidsmarkten worden gekenmerkt door een mix van zwakke vakbonden, grote inkomensverschillen in het loongebouw en veelvoorkomende laag betaalde banen. Continentale landen (Oostenrijk, België, Frankrijk, Duitsland en Luxemburg) vertrouwen vooral op verzekeringen tegen werkloosheid en op pensioenen. Vakbonden nemen af in omvang maar hebben nog wel invloed doordat cao's algemeen verbindend verklaard worden.

Tot slot het Mediterrane model (Griekenland, Italië, Portugal en Spanje). Sociale zekerheidsuitgaven

zitten vooral in pensioenvoorzieningen. Daarnaast zitten er grote verschillen in wie recht heeft op wat. Hun arbeidsmarktbeleid is vooral gericht op het beschermen van de mensen die werk hebben en het laten afvloeien van mensen via vroeg-pensioenregelingen. Bovendien worden mediterrane landen gekenmerkt door grotere overheidsbemoeienis met het bedrijfsleven.

Tot welke groep behoort Nederland? Volgens de onderzoekers valt Nederland in de categorie Scandinavië. Echter, de rol van vakbonden lijkt meer op de continentale variant en we stellen meer voorwaarden aan het gebruik van sociale zekerheid, zoals in de Angelsaksische landen.

Relevantere vraag zou zijn tot welk model we willen behoren?

Wat mij betreft is het antwoord daarop makkelijker: Scandinavië.

Ook de onderzoekers van Bruegel hebben geprobeerd hier een onderbouwd antwoord op te formuleren. Zij hebben de verschillende modellen bekeken op de vraag hoe goed ze zijn voor de werkgelegenheid en in het voorkomen van armoede.

Wat betreft effectiviteit is duidelijk dat bijvoorbeeld landen in Zuid-Europa al ver voor de crisis werden gekenmerkt door een hogere (structurele) werkloosheid dan landen in het noorden. Scandinavië heeft genereuze

werkloosheidsuitkeringen gecombineerd met een zeer flexibel arbeidsrecht. Zuid-Europa heeft daarentegen een zeer grote ontslagbescherming voor werkenden en besteed veel minder aan werkloosheidsuitkeringen. Tegelijkertijd lukt het de Angelsaksische landen om met weinig ontslagbescherming en relatief weinig werkloosheidsuitkeringen een hoge werkgelegenheid te bereiken. De onderzoekers concluderen dat het Scandinavische en het Angelsaksische model de hoogste werkgelegenheid creëren.

Dan de kans op armoede. Nu blijken continentale landen en wederom Scandinavische landen het beste te scoren op het terugdringen van armoede. De mate waarin landen in staat zijn te zorgen voor werk staat daar dus in zekere zin los van, want de Angelsaksische landen combineren een hoge werkgelegenheid met een relatief grote mate van armoede.

Alles afwegende concluderen de onderzoekers dat er maar twee modellen duurzaam houdbaar zijn, namelijk het Angelsaksische en het Scandinavische model. Daarnaast concluderen ze op basis van hun cijfers nog twee dingen:

- 1) Ontslagbescherming is een slechter middel om te zorgen voor werk dan werkloosheidsverzekeringen.
- 2) Het voorkomen van armoede lijkt beter vormgegeven te kunnen worden via goed onderwijs dan via fiscale weg.

Stand van zaken beide dromen

Zo ver voor de beschrijving van het (de) Europese model(len). Wellicht is er sprake van een Europese droom.

Helaas moeten we echter concluderen dat het op dit moment met beide dromen, de Amerikaanse en de Europese, niet goed gesteld is.

Beide worden geconfronteerd met migratiecrises, de VS heeft het moeilijk om gelijke kansen voor iedereen te waarborgen en in Europa is er twijfel over de houdbaarheid van de verzorgingsstaten.

De eerste genoemde uitdaging is migratie.

Historisch gezien is de migratie naar de VS groter dan in Europa. Met name het afgelopen decennium is er in de VS veel discussie geweest over illegale immigratie vanuit Mexico naar de VS. Veel discussie heeft uiteindelijk geleid tot een veel harder beleid.

Maar de vluchtelingenstroom waar Europa op dit moment mee te maken heeft, is ook voor Amerikaanse begrippen ongeëvenaard.

Er zijn meer verschillen. De VS hebben één lange grens met een zeer rijk land en één grens met een minder rijk maar wel redelijk stabiel land. De Europese buurregio's zijn zeer instabiel de grens veel te open. Ook kun je zeggen dat Latijns-Amerikaanse landen in cultuur, taal

en religie veel dichterbij de VS staan dan Noord-Afrika en het Midden-Oosten tov Europa.

Overigens nemen de migratieproblemen in de VS de afgelopen jaren af. Wellicht anders dan de woorden van Donald Trump ons doen vermoeden, vertrokken er sinds 2009 meer Mexicanen uit de VS dan er binnenkwamen. Belangrijkste redenen daarvoor zijn de verbeterde economische omstandigheden in Mexico zelf en strengere wetgeving in de VS. Wellicht dat we daar als Europa van kunnen leren.

De VS heeft inmiddels een andere grote crisis die de Amerikaanse droom in de kern aantast.

Barack Obama verwijst vaak naar zijn eigen verleden: zoon van een Keniaanse vader en niet-rijke Amerikaanse moeder.

Met een gekke naam en andere huidskleur.

Kon naar een topuniversiteit.

En is nu president van de Verenigde Staten.

Zijn theorie: in geen enkel ander land ter wereld zou dit mogelijk zijn.

Dat is zijn Amerikaanse droom.

Het is hem gelukt. Maar het lukt steeds minder mensen die niet met een gouden lepel in de mond opgroeiden.

- Ca. 1% van de inwoners zit in de gevangenis met een grote oververtegenwoordiging van zwarte Amerikanen.
- 46 mln Amerikanen maken gebruik van voedselbonnen
- De sociale kloof in de VS langs de scheidslijnen van opleidingsniveau wordt steeds dieper. Het idee achter de Amerikaanse droom dat onafhankelijk van je afkomst je het kunt maken met hard werken, blijkt niet meer te kloppen. In geen enkel ander ontwikkeld land is de sociale mobiliteit zo laag. Het land met de hoogste sociale mobiliteit van de onderzochte landen? Denemarken.

Daarmee is de Amerikaanse droom tot een loterij geworden. Ja, er is inderdaad iemand die elk jaar de Staatsloterij wint en met 30 miljoen Nieuwjaar viert. Maar de miljoenen andere lotenkopers blijven achter met een illusie.

Dat geldt in het bijzonder voor de allerarmsten. Bij hen blijkt de kans om sociaal te stijgen het laagst.

In Europa is deze nieuwe vorm van sociale segregatie ook aanwezig maar veel minder sterk. Hier is een zeker zo grote uitdaging die van de houdbaarheid van Europa als gevolg van globalisering en vergrijzing. En daarmee

komen we terug op de hoofdvraag waarmee ik vandaag begon:

Is er een toekomst voor het Europese sociale model?

Als de vraag luidt: is het houdbaar dat we in Europa verzorgingsstaten hebben in deze snel veranderende wereld? Dan is het antwoord wat mij betreft ja.

Maar in een snel veranderende wereld, is modernisering noodzakelijk. Het gaat erom of we bij de kern van het Europese model kunnen blijven. Die kern is dat we hechten aan gemeenschapszin, dat we hechten aan de kwaliteit van leven en dat we onze krachten bundelen voor als het tegenzit in iemands leven of als iemand hulp nodig heeft.

Het allereerste wat moet gebeuren is dat we zorgen dat we economisch sterk blijven. Wat is daarvoor nodig?

- 1) Afmaken van de bankenunie. Zowel om gezonde banken te krijgen als om de schatkist te beschermen tegen nieuwe risico's uit de financiële sector. We hebben gezien dat de financiële banden tussen overheden en banken soms erg nauw zijn. Toen het bancaire systeem wankelde, kon de overheid de klappen opvangen. Er zijn al grote stappen gezet door de risico's van de financiële sector terug te dringen en weer bij de investeerders neer te leggen. Maar het werk is nog niet klaar,

denk aan het verder verhogen van de buffers in Europees verband.

- 2) Sterkere en meer geïntegreerde kapitaalmarkten. Europese bedrijven zijn erg afhankelijk van bankleningen. Er bestaan ook alternatieve methoden om bedrijven te financieren bijvoorbeeld door bedrijfsobligaties. In de VS heel normaal in de EU nu in opkomst. Een goede manier om bedrijfsinvesteringen mogelijk te maken en risico's te spreiden.
- 3) Niet alleen banken en bedrijven moeten op duurzame wijze weer kunnen investeren.
- 4) Ook overheden moeten blijven investeren. In onderwijs en wetenschap, in goede infrastructuur. En nationale begrotingen moeten verder op orde komen en weer buffers krijgen om toekomstige klappen op te vangen.

Dat laatste punt raakt natuurlijk aan ons sociale model en daar zal ik nog iets verder op ingaan.

Wat mij betreft is er niets links aan grote begrotingstekorten. Het op orde brengen van de overheidsfinanciën is een basisvoorwaarde voor het overeind houden van onze verzorgingsstaat.

Zoals gezegd, Europa heeft niet één sociaal model maar in feite verschillende varianten. En elk land kent zijn eigen uitdagingen en dus ook zijn eigen oplossingen.

De werkloosheid is in de meeste Europese landen nog steeds te hoog. Het doel, volledige werkgelegenheid en voorkomen van sociale segregatie, is even actueel als altijd.

De uitdagingen veranderen. Linksom of rechtsom zal Europa de komende decennia verder vergrijzen. Migratie kan daarbij een deel van de oplossing zijn. Maar bovenal ligt er nog een groot potentieel aan mensen die nog niet werken maar wel zouden kunnen werken. In veel Europese landen is de participatie van vrouwen op de arbeidsmarkt bijvoorbeeld nog steeds beperkt. Om meer werkenden te krijgen, ligt een deel van de oplossing dus in het verder mogelijk maken van de combinatie van arbeid en zorg. Het kan zorgen voor meer werkenden en zorgt voor een grotere betaalbaarheid van de vergrijzing doordat werk gecombineerd kan worden met zorgen voor elkaar. Daarnaast zorgt een te hoge belasting op arbeid ervoor dat werken wordt ontmoedigd. Een verlaging cq verschuiving van de lasten op arbeid kan zorgen voor meer werkenden en daarmee een grotere betaalbaarheid van de verzorgingsstaten.

Om die verzorgingsstaat te kunnen blijven betalen hebben we een sterke private sector nodig die de competitie aan kan. Ook daar gaan de veranderingen steeds sneller. Hele sectoren verdwijnen en nieuwe bedrijven schieten uit de grond. Het soort werk

verandert. De beste manier om hierop voorbereid te zijn, blijft onderwijs.

Onderwijs is en blijft de grote motor achter het creëren van sociale mobiliteit. We zullen opnieuw moeten denken over hoe we echt gelijke kansen kunnen creëren. Bijvoorbeeld door op nog jongere leeftijd met onderwijs te beginnen. Of door in de zomer verder te gaan met onderwijs voor hen die het nodig hebben. Want alleen zo benutten we al het talent dat we hebben en zorgen we voor de toekomstige betaalbaarheid van onze samenlevingen.

Tot slot zijn er ook landenspecifieke problemen die aangepakt moeten worden.

Zo heeft Nederland sinds 2009 naast de kredietcrisis te maken gehad met een leeggelopen huizenbubbel. Een huizenbubbel die mede door overheidsbeleid jarenlang werd opgepompt door schulden flink aftrekbaar te laten zijn via de hypotheekrenteaftrek.

Nederland heeft in dit kabinet stappen gezet om zijn problemen aan te pakken. Die zijn daarmee nog niet opgelost. En dat geldt ook voor andere Europese landen.

Het te laat of niet aanpakken van dit soort problemen tast immers de houdbaarheid van de hele overheid – inclusief sociale zekerheid – aan.

Slot

Ik sluit af.

Ik geloof in een toekomst voor Europa waarbij we het unieke sociale model behouden en dat combineren met een economie gebaseerd op maximale kansen, los van waar je wieg stond.

Dat betekent echter niet dat alles altijd hetzelfde zal blijven. Oplossingen die 30 jaar geleden het beste waren, kunnen nu heel goed averechts uitpakken. Onze verzorgingsstaten zullen dus altijd aan verandering onderhevig zijn.

We kunnen, onderling tussen de Europese lidstaten veel van elkaar leren. Beste ervaringen van elkaar overnemen. Zo zullen we ook sociaal-economisch weer naar elkaar toegroeien. En de eurozone weer een banenmotor laten zijn.

Het is aan ons sociaaldemocraten om altijd na te blijven denken over hoe we dat in de toekomst sociaal rechtvaardig en betaalbaar kunnen houden. Er is niemand anders die dat kan of zal doen.

Dankuwel.